

Pasažier

Istý človek, ktorý sedel vedľa mňa počas dlhého nočného letu ponad oceán, mi porozprával o úzkostiach, akými trpel v noci ako dieťa. Stále sa mu zjavovala tá istá nočná mora a on kričal a v panike volal rodičov.

Stávalo sa to za dlhých večerov – tichý, zle osvetlený čas bez televíznych obrazoviek (nanajvýš bolo počuť šum rádia alebo šelest otcových novín) bol ako stvorený pre hmýrenie sa čudných myšlienok. Ten človek si pamätal, že hneď podvečer sa, napriek chlácholivým slovám rodičov, začínal báť.

Mal vtedy tri, možno štyri roky. Býval v tmavom dome na okraji mestečka, jeho otec bol riaditeľ školy, zásadový, možno až zatrpknutý, zatiaľ čo matka pracovala v lekárni, vždy vo večnom opare arómy liekov. Mal aj staršiu sestru, ale tá sa mu, na rozdiel od rodičov, nepokúšala pomôcť. Skôr naopak – s neskrývanou, pre neho nepochopiteľnou radosťou mu už od poludnia pripomínala, že noc je tu čo nevidieť. A keď nablízku neboli dospelí, krmila ho historkami o upíroch, mŕtvych, čo vstávali z hrobov, a kadejakých pekelných bytostiach. Ale, čo bolo zvláštne, jej historky v ňom vôbec nevzbudzovali strach – nevedel sa báť všetkých tých vecí, ktoré sa všeobecne považujú za strašné, tie ho ani zamak nedesili, akoby miesto pre strach už bolo obsadené a všetky možnosti

vnímať ho už boli vyčerpané. Počúval jej vzrušený hlas, keď sa ho dramatickým šepotom pokúšala nastrašiť; počúval ho bez emócií, lebo jej historky boli ničím oproti postave, ktorú vídaval každú noc, keď ležal v posteli. Ako dospelý by teda mohol byť svojej sestre vďačný, tými príbehmi mu totiž naočkovať čosi ako odolnosť voči všetkým možným strašidlám sveta, takže v istom zmysle sa z neho stal nebojácny človek.

Príčina strachu bola nevysloviteľná, nevedel pre ňu nájsť slová. Keď rodičia vbiehali do jeho izby a pýtali sa, čo sa stalo, čo sa mu snívало, hovoril len „on“ alebo „niekto“, alebo „ten“. Otec rozsvetcoval svetlo a presvedčený o sugestívnej sile empirického dôkazu ukazoval na kút za skriňou alebo miesto za dverami a zároveň opakoval: „Vidiš, nič tu nie je, nič tu nie je.“ Matka konala inak – túlila si ho k sebe, obomkla ho svojou antiseptickou lekárnickou vôňou a šepkala: „Som s tebou, nič zlé sa ti nemôže stať.“

Lenže on bol primalý na to, aby v ňom zlo vyvolávalo hrôzu. V podstate ešte o zle ani nič poriadne nevedel. Bol tiež príliš malý, aby sa bál o svoj život. Sú koniec koncov horšie veci ako smrť, ako predstava, že mu upír pije krv, ako fakt, že ho môžu roztrhať vlkolaci. Deti to vedia najlepšie: samu smrť ešte možno prežiť. Najhoršie býva to, čo sa opakuje – pravidelne, nemenne, predvídateľne, nevyhnutne a bezmocne –, to, čo nemožno ovplyvniť a čo chytá človeka do svojich klieští a vlečie so sebou kamsi dopredu.

Videl teda vo svojej izbe, kdesi medzi skriňou a oknom, temnú ľudskú postavu. Stála tam a nehýbala sa. V čiernej škvrne, ktorá musela byť tvárou, žiaril malý červený bod – koniec cigarety. Tá tvár sa čas od času, keď cigareta zažiarila intenzívnejšie, vynorila z tmy. Bledé unavené oči hľadeli na dieťa sústredene, s akousi výčitkou. Hustota šedivejúceho porastu, tvár zbrázdnená, úzke pery ako stvorené pre náruživé šlukovanie. Stála tam nehybne, keď dieťa takmer biele od strachu vykonávalo svoje náhlivé obranné rituály – skrývalo

hlavu pod perinu, stískalo rukami kovové zábradlie postele a nemo odriekalo modlitbu k anjelovi strážcovi, ktorú ho naučila babka. Ale nepomáhalo to. Modlitba sa postupne menila na krik a na pomoc pribiehali rodičia.

Trvalo to istý čas, dostatočne dlhý, aby vyklíčila nedôvera voči noci. Ale keďže po noci vždy prišiel deň a veľkodušne rozptýlil každý výtvar temnoty, dieťa rástlo a zabúdalo. Deň bol postupne čoraz mocnejší, prinášal so sebou čoraz viacej prekvapení. Rodičia si s úľavou vydýchli a onedlho zabudli na synove detské úzkosti. Starli pokojne, každú jar vetrali izby. Ten človek vyrástol z dieťaťa na muža, nadobudol presvedčenie, že všetko, čo je detské, nestojí za väčšiu pozornosť. Rána a poludnia napokon z jeho pamäti vymazali zmrákania a noci.

Až v poslednom čase – ako mi povedal – potom, keď ani nevedno kedy bez problémov prekročil šesťdesiatku, keď sa v ktorýsi večer vrátil unavený domov, odhalil celú pravdu. Predtým ako si ľahol spať, dostal chuť na cigaretu; postavil sa teda k oknu, ktoré už vonkajšia tma premenila na krátkozraké zrkadlo. Záblesk zápalky na chvíľu prederavil temnotu a potom žiara cigarety na okamih osvetlila čiusi tvár. Z tmy sa vynorila znovu tá istá podoba – vysoké bledé čelo, čierne škvrny očí, čiarka úst a sivejúca brada. Spoznal ho okamžite – od oných čias sa nezmenil. Zapôsobil zvyk – už sa nadýchol, aby zakričal, ale veď nemal koho zavolať. Jeho rodičia dávno umreli; bol sám a detské rituály tiež stratili svoju moc, dávno už neveril na strážneho anjela. Ale keď v tej chvíli pochopil, koho sa kedysi tak veľmi bál, prinieslo mu to skutočnú úľavu. Rodičia mali čiastočne pravdu – svet tam vonku je bezpečný.

„Človek, ktorého vidíš, nejestvuje preto, že ho vidíš, ale preto, že sa práve on na teba pozerá,“ – povedal ešte na záver tohto čudného príbehu a potom sme sa ponorili do spánku, ukolísaní basovým mrnčaním motorov.

Zelené Deti

čiže

Opis čudných udalostí na Volyni,
vyhotovený medikom Jeho Kráľovskej

Milosti Jana Kazimierza,
Williamom Davissonom

Stalo sa to na jar a v lete 1656, keď som sa už dlhší čas zdržoval v Poľsku. Objavil som sa tu pred pár rokmi na pozvanie Marie Ludwiky Gonzagy, kráľovskej manželky Jana Kazimierza, poľského Kráľa, aby som sa ujal postu kráľovského medika a správcu kráľovských záhrad. Toto pozvanie som nemohol odmietnuť už pre vysoký úrad osôb, ktoré sa na mňa obrátili, ale aj pre určité súkromné dôvody, o ktorých však na tomto mieste hovoriť netreba. Keď som cestoval do Poľska, cítil som sa nesvoj, nepoznal som totiž túto od známeho sveta vzdialenú krajinu a sám seba som považoval za akéhosi excentrika, niekoho, kto odchádza mimo centra, v ktorom je zrejmé, čo možno očakávať. Báľ som sa cudzích zvyklostí, prudkosti východných a severných národov, no predovšetkým tunajšej nepredvídateľnej aury, chladu a vlhkosti. Pamätal som si predsa osud môjho priateľa Reného Descarta, ktorý sa pred pár rokmi na pozvanie švédskej kráľovnej vybral do jej studených severských palácov v ďalekom Štokholme, a keďže tam

prechladol, zomrel v najlepšom veku a za plných duševných schopností. Aká to strata pre všetky druhy poznania! Keďže som sa obával, že ma postretne podobný osud, priviezol som si z Francúzska niekoľko najlepších kožušín, ale už v prvú zimu vyšlo najavo, že pre tunajšie počasie sú príliš ľahké a jemné. Kráľ, s ktorým som sa rýchlo úprimne spriatelil, mi daroval kožuch z vlčích koží, ktorý mi siahal až po členky, a s týmto kožuchom som sa od októbra do apríla ani na chvíľu nerozlúčil. Teda aj počas tu opisovanej výpravy, a to už bol marec, som ho mal na sebe. Mal by si vedieť, Čitateľ, že zimy v Poľsku, ako celkovo na severe, bývajú kruté – len si predstav, že do Švédska sa cestuje po ľadom pokrytom Baltskom mori a na mnohých zamrznutých jazerách a riečkach sa konajú karnevalové jarmoky. A keďže toto ročné obdobie tu trvá dlho, a rastliny sa vtedy skrývajú pod snehom, botanikovi zostáva, pravdupovediac, len málo času na bádanie. Či som chcel, či nechcel, zaoberal som sa teda ľuďmi.

Volám sa William Davisson, som Škót a pochádzam z Aberdeenu, no veľa rokov som strávil vo Francúzsku, kde bola moja kariéra korunovaná miestom kráľovského botanika a kde som uverejnil svoje diela. V Poľsku ich takmer nikto nepoznal, ale vážili si ma, keďže prišielcov z Francúzska tu uctievali priam nekriticky.

Čo ma viedlo k tomu ísť po Descartových stopách a vybrať sa na okraj Európy? Bolo by ťažké odpovedať na túto otázku stručne a vecne, no keďže sa tento príbeh netýka mňa a som len jeho svedkom, nechávam ju bez odpovede a verím, že každého čitateľa viacej zaujíma sama história, než nepodstatná postava toho, kto ju rozpráva.

Moja služba u poľského Kráľa prebiehala v čase najhorších udalostí. Zdalo sa, že proti poľskému kráľovstvu sa spriahli všetky zlé sily. Krajina bola kmásaná vojnou. Pustošili ju švédske vojská, na východe zas trápili moskovské útoky. Na Rusi už predtým povstali nespokojní sedliaci. Kráľa tohto

nešťastného štátu, akoby nejakou záhadnou zhodou okolností, trápili početné choroby, rovnako ako jeho krajinu nájazdy. Záchvaty melanchólie bežne liečil vínom a častou prítomnosťou opačného pohlavia. Jeho rozporuplná povaha mu prikazovala byť ustavične na cestách, hoci jednoducho opakoval, že nenávidí pohyb a túži po Varšave, kde na neho čakala milovaná žena Maria Ludwika.

Náš sprievod postupoval zo severu, kde Jeho Kráľovská Výsosť overovala stav krajiny a pokúšala sa uzavrieť koalície s tamojšími mocipánmi. Už tam sa prejavili moskovské vplyvy a Rusi sa pokúšali realizovať svoje plány získať Republiku, pričom brali do úvahy Švédov, ktorí sa rozťahovali na západe, ba zdalo sa, že všetky temné sily uzavreli dohodu a poľské územie si vybrali za kruté *theatrum* vojny. Pre mňa to bola prvá výprava do týchto periférnych divých končín a začal som už ľutovať, že sme vôbec opustili predmestia Varšavy. Viedla ma však aj zvedavosť filozofa a botanika (a tiež – nebudem tajiť – dobré apanáže) – keby nie to, radšej by som zostal doma a obetoval čas pokojnému bádaniu.

Dokonca aj v takýchto ťažkých podmienkach som sa predsa len venoval vede. Odkedy som totiž pricestoval do tejto krajiny, zaujal ma istý lokálny fenomén, na svete síce pomerne známy, ale tu nezvyčajne rozšírený, takže stačilo prejsť chudobnejšími ulicami Varšavy, aby ho človek zaregistroval na hlavách bežného ľudu – *plica polonica*, kečka, ako ho tu nazývajú: čudný výtvor z poskrúcaných zlepených vlasov v rôznych podobách, či už pletencov na bokoch tváre, alebo kľbka vlasov, alebo čohosi ako vrkoč pripomínajúci bobrí chvost. Panoval tu názor, že táto kečka je plná dobrých aj zlých síl, takže jej majitelia by vraj radšej zomreli, než by sa jej mali zbaviť. Zvyknutý všetko si kresliť mal som už niekoľko obrázkov a opisov tohto javu a po návrate do Francúzska som plánoval publikovať dielko na túto tému. Tento neduh je po celej Európe známy pod viacerými názvami. Vo Francúzsku

je podistým najzriedkavejší, tam totiž ľudia venujú svojmu výzoru veľkú pozornosť a vlasy si patrične pestujú. V Nemecku *plica polonica* figuruje ako *mahrenlocke* alebo *alpzopf* prípadne *drutenzopf*. Viem, že v Dánsku sa o nej hovorí ako o *marenloku*, vo Walese a Anglicku to je *elvish knot*. Keď som raz prechádzal Dolným Saskom, počul som, že takéto vlasy nazývali *selkensteert*. V Škótsku prevláda názor, že je to staroveká frizúra niekdajších pohanov žijúcich v Európe, častá u druidských kmeňov. Čítal som tiež, že *plica polonica* sa do Európy dostala počas nájazdu Tatárov na Poľsko za vlády Leszka Čierneho. Vyskytli sa aj domnienky, že táto móda priputovala až z Indie. Ba stretol som sa aj s myšlienkou, že so zvykom splietať si vlasy do filcovitých strukov ako prví prišli Hebrejci. *Nazer* – tak nazývali svätého muža, ktorý zložil sľub – nikdy si nestrihať vlasy pre väčšiu Božiu slávu. Takéto množstvo protirečivých teórií a biele snehové nekonečno spôsobili, že ma – najprv ponoreného v duševnej otupenosti – napokon premklo tvorivé vzrušenie a skúmal som *plica polonica* v každej dedine, cez ktorú sme prechádzali.

Pri práci mi pomáhal mladý Ryczywolski, mimoriadne šikovný chlapec, ktorý mi bol nielen sluhom a tlmočníkom, ale pomáhal aj v bádaní, ba – nebudem to tajiť – bol v tomto cudzom svete aj mojou duchovnou oporou.

Cestu sme prekonávali na koňoch. Marcové počasie pripomínalo raz ešte zimu, inokedy bolo predzvestou jari, blato na cestách striedavo mrzlo a rozmrzalo, pričom sa premieňalo na strašnú hustú kašu, naozajstné bahno, a naše povozy s batožinou sa doň podchvíľou zabárali celými kolesami. Prenikavý chlad premieňal naše postavy na čosi, čo pripomínalo kožušinové batohy.

V tom divom kraji, bahnitom a zarastenom lesmi, obvykle ľudské sídla ležia ďaleko od seba, takže na nocľah sme sa museli rozložiť v kadejakých potuchnutých dvorcoch, raz sme dokonca nocovali v krčme, keďže napadol sneh a zabránil

nám v ďalšej jazde. Jeho Výsosť vtedy vystupovala *incognito*, vydávala sa za obyčajného šľachtica. Pri jednotlivých zastaveniach som aplikoval Jeho Kráľovskej Milosti lieky, veď som so sebou viezol celú apatičku, ba stávalo sa, že som mu púšťal žilou na narýchlo zbitom lôžku, a tam, kde sa dalo, som kráľovskému telu doprial solné kúpele.

Zo všetkých kráľovských chorôb mi najškodlivejšia pripadala tá dvorská, ktorú si Jeho Výsosť údajne priviezla z Talianska alebo Francúzska. Aj keď sa nijako viditeľne neprejavovala a dala sa ľahko ukryť (prinajmenšom na začiatku), jej následky bývali veľmi nebezpečné a zradné; bolo totiž dokázateľné, že mohla zasiahnuť aj hlavu a pomútiť ľudské zmysly. Preto len čo som prišiel na dvor Jeho Výsosti, trval som na liečení ortuťou, ktoré trvá tri týždne, ale Jeho Výsosť si nikdy nevedela nájsť čas, aby ortuť užívala v pokoji; počas cesty zasa bola takáto kúra málo účinná. Z ostatných kráľovských chorôb mi robila starosti podagra, aj keď tej sa dalo ľahko predísť, keďže bola dôsledkom nadmerného jedenia a pitia. Bolo možné potlačiť ju pôstom, ale na ceste sa pôst dodržiaval len ťažko. A tak som toho pre Kráľovskú Milosť nerobil až tak veľa.

Kráľ mieril do Lvova a cestou sa stretával s miestnymi veľmožmi a žiadal ich o podporu, pričom im pripomínal, že sú jeho poddaní; vernosť tejto šľachty však bola veľmi pochybná, keďže jej vždy išlo o vlastný prospech a nie o dobro Republiky. Prijímali nás akoby s úctou a dôstojne, hostili veľkoryso a s veľkým prepychom, ale občas som cítil, že poniektorí tu považujú Kráľa za žiadateľa o trón. Veď čo je to za kráľovstvo, kde sa o panovníkovi hlasuje? Kto to kedy videl?

Vojna je fenomén strašný, pekelný – aj keď sa ľudských sídel samotné boje nedotýkajú, vojna sa aj tak dostane všade, aj pod tú najbiednejšiu strechu, prostredníctvom hladu, chorôb, všeobecného strachu. Srdcia zatvrdnú, zľahostajnejú. Mení sa celé ľudské myslenie – každý sa stará len o seba a dbá

len na to, aby tu nejako prečkal. Z nejedného sa pritom stáva ukrutník, nevnímavý voči cudziemu utrpeniu. Koľko som sa len nahľadel cestou zo severu do Lvova na všetko zlo, aké si spôsobovali ľudia navzájom, koľko násilia, vražd, znásilnení, nezvyčajného barbarstva. Celé dediny vypálené, polia rozryté, premenené na úhor, všade vyrastajúce šibenicie, akoby mala tesárska zručnosť slúžiť len na tento účel – na výrobu náradia vhodného pre zločiny a vraždenie. Nepochované ľudské telá roztrhané vlkami a líškami. Len oheň a meč tu majú ustavične čo robiť. Na to všetko by som chcel zabudnúť, lenže aj teraz, keď som sa vrátil do svojej domoviny a píšem tieto slová, vynárajú sa mi tie obrazy stále pred očami a nedokážem sa ich zbaviť.

Správy, ktoré sa k nám dostávali, boli čoraz horšie, februárová porážka plukovníka Czarnieckiego v bitke so Švédmi pri Gołębe sa na kráľovskom zdraví odrazila tak, že sme napokon museli na dva dni zastať, aby mohol Kráľ v pokoji užiť vodu z liečivých prameňov a piť odvary, aby si posilnil nervy. A vyzeralo to tak, akoby sa na kráľovskom tele odrážala celá choroba Republiky, akoby bolo telo s chorobou tajomne príbuzensky spriaznené. Po tej prehratej bitke, ešte než prišli listy, dostal totiž Kráľ záchvat podagry s horúčkou a bolesťami takými strašnými, že sme ho ledva dokázali udržať pri živote.

Asi tak dva dni cesty pred Łuckom, keď sme prechádzali okolo Lubieszowa, vypáleného pred pár rokmi Tatármi, a keď sme si kliesnili cestu cez husté vlhké lesy, som si uvedomil, že niet obľudnejšej krajiny na zemi, a začal som ľutovať, že som súhlasil s účasťou na tejto výprave. Bol som totiž hlboko presvedčený, že domov sa nevrátim a že oproti týmto všadeprítomným močiarom, oproti vlhkému lesu, nízkemu nebu, kalužiam pokrytým tenkým ľadom, ktoré pripomínali rany akéhosi na zemi ležiaceho obra, sme my všetci, či už chudobne alebo bohatšie ustrojení, králi, šľachtici, vojaci alebo sedliaci, jednoducho všetci sme len ničím. Videli sme ohňom pohltené múry kostola, kde

tatárska pliaga zatvorila obyvateľov dediny a spálila ich zaživa, lesy šibeníc a čierne zhoreniská so zuhoľnatenými trupmi ľudí a zvierat. Až vtedy som dokonale pochopil kráľovský zámer, vybrať sa do Lvova a v týchto hrozných časoch, keď nájazdníci trhajú Republiku, zveriť krajinu pod ochranu Márie, Kristovej Matky, ktorú tu mimoriadne uctievali a oslavovali, a poprosiť ju o príhovor a protekciu u Boha. Spočiatku mi tento rešpekt voči Panne Márii pripadal čudný. Často som mal dojem, že uctievali nejakú pohanskú bohyňu a – aby mi to nevyčítali ako rúhanie – sám Boh a Jeho Syn v tomto Máriinom oddiele pokorne za ňou nesú stuhý. Každá kaplnka je tu zasvätená Márii, takže aj na jej podobizne som privykol až tak, že som sa ja sám začal k nej obracať s modlitbami za pochmúrnych večerov, keď sme sa uzímení a hladní chystali na spánok, dúfajúc v kútiku srdca, že ona je v týchto končinách vládkyňou, zatiaľ čo u nás panuje Ježiš Kristus. Nič iné nezostávalo, len sa v úplnosti odovzdať vyššej moci.

V ten deň, keď Kráľ dostal záchvat podagry, sme sa zastavili v usadlosti pána Hajdamowicza, luckého miestodržiteľa. Bol to drevený dom, vybudovaný na suchom výbežku uprostred močiarov, obklopený chatrčami drevorubačov, nepočetných sedliakov a služobníctva. Jeho Výsosť nevečerala, hneď si šla ľahnúť, ale spať sa jej nedalo, a tak som sa jej musel ujať a privodiť spánok svojimi mixtúrami.

Ráno bolo také príjemné, že onedlho po svitaní sa niekoľko zbrojnošov z kráľovského oddielu pre skrátenie dlhej chvíle pred odchodom na ďalšiu cestu vybralo do húštiny, akoby za zverinou, a stratili sa nám z očí. Dúfali sme, že sa vrátia s mladou srnou alebo bažantmi, no naši lovci priniesli korisť naozaj nezvyčajnú, takú, že sme bez výnimky všetci onemeli, vrátane rozospátého Kráľa, ktorý sa okamžite prebral.

Boli to dve deti, drobné a chudé, prabiedne, ba ešte horšie oblečené – mali na sebe len akési nahrubo tkané plátno, potrhané a zablatené. Vlasý mali pozliepané do povrázkov,

ktoré ma mimoriadne zaujali, keďže to bol dokonalý príklad *plica polonica*. Deti spúťali ako srny a priviazali k sedlám – bál som sa, či im takto neublížili, či im nepolámali tenké kostičky. Zbrojnoši vysvetľovali, že inak postupovať nemohli, lebo obidve hrýzli a kopali.

Keď Jeho Výsosť končila s raňajkami a potom mala ešte užiť bylinky, čo dávalo nádej, že sa jej zlepší nálada, vyšiel som k tým deťom a prikázal som, aby im najprv umyli tváre; potom som sa im prizrel zblízka, no dával som pozor, aby ma neuhryzli. Podľa vzrastu by som odhadol, že majú asi tak štyri a šesť rokov, lenže podľa zubov som skonštatoval, že sú staršie, i keď pomerne drobné. Dievčatko bolo väčšie a mocnejšie, no chlapec zúbožený, scvrknutý, ale prudký a rýchly. Ale to, čo ma u nich zaujalo najviac, bola ich pokožka. Mala zvláštny odtieň, aký som ešte nikde nevidel – ani ako mladý hrach, ani ako talianska oliva. A vlasy, ktoré im v spletencoch ovisali na tvár, boli svetlé, ale akoby pokryté zeleným popraškom, ako machom obrastené kamene. Mladý Ryczywolski mi povedal, že tieto Zelené Deti, ako sme ich hneď pomenovali, sú zaručene obeť vojny, ktoré príroda vychovala v lese, ako občas hovorili legendy, napríklad z dejín známy príbeh Romula a Réma. Pole aktivity prírody je obrovské, oveľa väčšie než skromné políčko človeka.

Raz sa ma Kráľ spýtal – keď sme prechádzali stepou od Mohylewa, kde ešte na obzore čmudili dve spálené dediny, ktoré rýchlo pohlcoval les – čo to je príroda. Odpovedal som mu teda podľa svojho presvedčenia, že príroda je všetko, čo nás obklopuje, s výnimkou toho, čo je ľudské, čiže nás samých a našich výtvorov. Kráľ vtedy zažmurkal, akoby skúšal ostrosť zraku, čo uvidel, neviem, ale povedal:

– To je veľké nič.

Nazdávam sa, že takto vidia svet oči tých, ktorých vychovali na dvoroch a privykli ich hľadiť na kliky-háky benátskych tkanín, na dômyselné vzory tureckých kelimov, na skladačky